Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

लघु-ग्रन्थमाला
[६९]

श्रीकाशीनाथभट्टविरचितः

वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णयः

सम्पादकः
डॉ. शीतलाप्रसाद-उपाध्यायः
उपाचार्यः, सांख्ययोगतन्त्रागमविभागस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः
वाराणसी

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

लघु-ग्रन्थमाला
[६९]

श्रीकाशीनाथभट्टविरचितः

वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णयः

सम्पादकः
डॉ. शीतलाप्रसाद-उपाध्यायः
उपाचार्यः, सांख्ययोगतन्त्रागमविभागस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः
वाराणसी

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

प्रास्ताविकम्

विदितमेव सर्वेषां यदस्माकं संस्कृतिः श्रुतिमूलिका। तासु श्रुतिषु गुरुमुखाच्छिष्येण श्रवणमूलकमुपलभ्यमानतया यथा वेदानां श्रुतिरिति व्यवहारस्तथा तन्त्राणामपि। हारीतधर्मशास्त्रे 'अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः। श्रुतिप्रमाणको धर्मः। श्रुतिश्च द्विविधा—वैदिकी तान्त्रिकी च'। इति तन्त्राणामपि श्रुतिरिति व्यवहारो दृश्यते। मनुस्मृतौ (२.१) व्याख्यानावसरे कुल्लूकभट्टोऽपि—**'वैदिकी तान्त्रिकी चैव द्विविधा कीर्तिता श्रुतिः'** इति श्रुतीनां द्वैविध्यं वेदास्तन्त्राणि चेत्यभ्युपैति। एवं प्रकारेण सिद्ध्यति यद् वैदिकीश्रुतिस्तान्त्रिकीश्रुतिश्चेति भेदेन द्विविधा श्रुतिरनादिकालादेव प्रचलति भरतखण्डेऽस्मिन्।

अनयोः श्रुत्योः सामरस्याद् वैदिकतान्त्रिकी तान्त्रिकवैदिकी च श्रुती प्रचलिते। तदनुसारम् अद्योपलब्धानां समग्राणां संस्कृतवाङ्मयानां विभाजनमेवं क्रियते—शुद्धवैदिकं तान्त्रिकवैदिकं शुद्धतान्त्रिकं वैदिकतान्त्रिकञ्चेति। परमात्मना शिवेन आत्मतत्त्वज्ञार्थं स्वस्वकर्मानुसारं चत्वारो मार्गाधिकारिण एवमेव प्रोक्ताः। शुद्धवैदिक-शुद्धतान्त्रिकयोर्मध्ये लेशमात्रमपि सम्बन्धो न वर्तते। तान्त्रिकवैदिकमार्गे तु वेदस्योपरि तन्त्रोपसर्जनम्। एवं प्रकारेण वैदिकतान्त्रिकमार्गे तन्त्रोपरि वेदोपसर्जनं विद्यते। तच्च वेदाङ्गागम इति प्रोक्तम्। शुद्धवैदिकशास्त्रेषु व्यासकृतसूतसंहिता पाणिनीयशास्त्रं जैमिनीयशास्त्रं वैयासिकब्रह्मसूत्रं भगवत्पादकृत-तद्भाष्यम्, शुद्धतान्त्रिकशास्त्रेषु पाशुपतादिशास्त्रम्, तान्त्रिकवैदिकशास्त्रेषु शिवराघवसंवादरूपवायवीयसंहिता अक्षपादीयशास्त्रं काणादशास्त्रं कापिलशास्त्रं पातञ्जलशास्त्रम्, वैदिकतान्त्रिकशास्त्रेषु पाञ्चरात्रशास्त्रं भागवतशास्त्रं शैवसिद्धान्तशास्त्रञ्चेति गण्यन्ते। एतेषां साहित्यानां विवरणमस्मिन् लघुतमग्रन्थे संक्षेपेण दृश्यते।

एतस्य ग्रन्थस्य कर्त्तारः श्रीदक्षिणामूर्तिसम्प्रदायस्य शिष्या विविधग्रन्थप्रणेतारः काशीस्थाः काशीनाथभट्टा आसन्। एतेषां पितुर्नाम जयरामभट्ट इति, पितामहः शिवरामभट्टः, गुरुश्च अनन्त इत्येतेषां ग्रन्थानां पुष्पिकावाक्येषु स्थितेन वचनेन परिज्ञायते। अस्य कुलञ्च दाक्षिणात्यानां प्रसिद्धं भट्टकुलमित्यपि निश्चितम्। सर्वेषु शास्त्रेष्वस्य पाण्डित्यं तु निर्विवादं, विशेषरूपेण समयाचारतन्त्रशास्त्रेषु वेदान्तादिशास्त्रेषु पुराणेषु च।

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

अयं काशीनाथो दक्षिणाचारपद्धत्या दक्षिणामूर्तिशिवोपासकः प्रतीयते। वामाचारपद्धतिस्तेन निराकृता विभिन्नग्रन्थेषु प्रकृतलघुग्रन्थेऽपि। अस्य दीक्षानाम शिवानन्द इत्यपि यत्र तत्र सूच्यते। अस्योपाधिः 'भडः भट्टः भट्टभट्ट' इति परिज्ञायते। मन्त्रसारसमुच्चये[१] तट्टीकायाञ्च[२] पुष्पिकावाक्यैर्वैद्यनाथनामाऽपि कश्चिदस्य गुरुरासीदिति सूच्यते। स स्पष्टमेव वक्ति तत्रैव—

वैद्यनाथप्रसादेन मन्त्रसारसमुच्चयः।
नाम्ना पुत्रः सतां वन्द्यो मम वक्त्राद्विनिर्गतः।। इति।

अस्योपलब्धकृतिषु पुष्पिकावाक्येषु भडोपनामकः काशीनाथः, जयरामात्मजः, वाराणसीगर्भसम्भवः, दक्षिणाचारानुसारी, दक्षिणाचारमत-प्रवर्तकः, मन्त्रशास्त्रप्रवीणः, शिवभक्तः, परमशिवभक्तः, शिवभक्तसूनुः, शिवाराधकः, तन्त्रशास्त्रधुरीणः, श्रुति-स्मृतिमतप्रमाणपारावारीणः, सर्वतन्त्र-दक्षिणाचारतन्त्रधुरीण इत्यादिविशेषणैः सभाजितः। तस्य लब्धदीक्षशिष्यो दीनानाथो दक्षिणामूर्तिशेखरटीकाकर्तेति।

तस्य पिता जयरामभट्टोऽपि श्रुतिस्मृतिप्रमाणपारावारीणः, सर्वतन्त्र-स्वतन्त्रः, दक्षिणाचारतन्त्रधुरीणः, भट्टोपाख्यः, दक्षिणामूर्तिचरणारविन्दमिलिन्दः, शिवरामभट्टाङ्गज इत्यादिविशेषणैः सभाजितः। सूचनेयं प्राय उपलब्धासु सर्वासु मातृकासु स्थापिता। तारापूजनरसायनमिति[३] ग्रन्थस्थेन वचनेन जयरामोऽयं काशीनाथस्य गुरुरपीति ज्ञायते, यथा—**'नानातन्त्राणि विज्ञाय जयरामपितुर्मुखात्'**।

तस्य पितामहः शिवरामभट्ट इत्यपि केषुचित् पुष्पिकावाक्येषु स्मर्यते। सोऽपि मन्त्रशास्त्रप्रवीणो दक्षिणाचारमतप्रवर्तकश्च। अस्य विषये नातोऽधिकं विवरणं समुपलभ्यते।

बहुषु पुष्पिकावाक्येषु **'अनन्ताख्यं गुरुं नौमि'** इत्येवं स्थितेन वचनेनेदं ज्ञायते यत्काशीनाथस्य गुरोर्नाम 'अनन्त' इति। 'कवित्वप्रभाकरः', 'शास्त्रवल्ली-जलधर' इति च विशेषणद्वयेन सभाज्यते स एव। अस्मिल्लघुग्रन्थेऽपि पञ्चमे पृष्ठे 'अनन्तभट्टः' उद्धृतः। अत्र सोऽयमनन्तः[४] काशीनाथस्य मातामह इति प्रदर्शितः। 'मन्त्रसारसमुच्चयटीका' इत्याख्यग्रन्थस्य मातृकायां काशीनाथस्य गुरुर्वैद्यनाथो मन्त्रसारसमुच्चयकर्ता

---

१. सरस्वतीभवनपुस्तकालयस्थ-मातृकायाम्, सं. ६२१३८।

२. तत्रैव, सं. २६४२६।

३. रायल एशियाटिक सोसायिटी ऑफ बंगाल, कलिकाता—सं. VIII.A. ६३३०।

४. सरस्वतीभवनस्थमातृकायाम्, सं. ६२१४०।

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

'गुरुं श्रीमत्पंचभाई इत्युपनामकानन्त-भट्टाख्यम्' इत्येवमनन्ताख्यं गुरुं स्मरति पुष्पिकावाक्येन। अनन्तभट्ट इति तस्य पुत्रस्य नाम इत्यपि तत्रैव सूचितम्।

दक्षिणामूर्तिशिवस्योपासक: काशीनाथभट्टो वाराणसीवास्तव्य इति तु निश्चप्रचम्। यद्यप्यनेन मङ्गलपद्येषु प्राय: पञ्चाशदधिका देवता: स्तूयन्ते, तथापि दक्षिणामूर्तिशिवस्यैव प्राधान्यं सर्वत्र वर्तते। न केवलं शिवस्य अपि तु नानारूपाणां शक्तीनामपि समुपासकोऽयम्। तेन ता: समर्च्यन्ते दक्षिणाचारपद्धत्यैव, न तु वामाचारपद्धत्या। दक्षिणाचारप्रवर्तकोऽयं काशीनाथस्तत्समर्थकान् वामाचारखण्डनपराँश्च अनेकान् ग्रन्थान् रचयति स्म। अस्य स्थितिकालोऽष्टादश-ऊनविंशख्रिस्तशताब्दयोर्मध्ये निर्धारयितुं शक्यते।

काशीनाथकृतग्रन्थानां परिचयोऽक्षरानुक्रमेणात्र दीयते। सर्वेषां ग्रन्थानां पौवापर्यं साम्प्रतं निर्धारयितुं न शक्यते। अत्र मया सप्तनवतिमितानामस्य ग्रन्थानां नामावली प्रस्तुता। एतदतिरिक्तमन्यग्रन्था अपि भवितुमर्हन्ति विभिन्नेषु पुस्तकालयेषु। तेषां नामानि च—१. अवतारभेदप्रकाशिका, २. अष्टादशपुराणव्यवस्था[१], ३. आगमोत्पत्त्यादिवैदिकतान्त्रिकनिर्णय:, ४. आपस्तम्बाह्निकम्, ५. आम्नाय:, ६. आम्नायप्रकाश:, ७. आश्वलायनाह्निक:, आह्निक:, आह्निकचन्द्रिका, ऋग्वेदाह्निकचन्द्रिका वा, ८. कर्पूरस्तवदीपिका, ९. कविचन्द्रोदयटीका १०. कापालिकमतव्यवस्था, ११. कामेशार्चनचन्द्रिका, १२. कालनिर्णयदीपिका, १३. कालीभक्तिरसायनम्, १४. कृष्णपूजातरङ्गिणी, १५. कौमारसंहिताटीका, १६. कौलगजमर्दनम्, १७. गङ्गाभक्तिरसायनम्, १८. गणेशार्चनदीपिका, १९. गायत्रीपुरश्चरणचन्द्रिका, २०. गायत्र्यर्चनदीपिका, २१. गुरुपूजाक्रम:, २२. गूढमन्त्रार्थकौमुदी, २३. ग्रहमन्त्रप्रदीपिका, २४. चक्रसङ्केतचन्द्रिका, २५. चण्डिकार्चनदीपिका, २६. चण्डीमाहात्म्यटीका (चण्डीपाठटीका) चण्डीपूजारसायनं वा, २७. ज्ञानार्णवतन्त्रटीका, २८. तन्त्रभूषा, २९. तन्त्रसारटीका, ३०. तन्त्रसिद्धान्तकौमुदी, ३१. तन्त्रहृदयम्, ३२. तन्त्राग्निमुखप्रयोग:, ३३. तारापूजारसायनम्, ३४. तिथिनिर्णयदीपिका तिथिदीपिका वा, ३५. त्रयोदशश्लोकी, ३६. त्रिकूटारहस्यटीका, ३७. त्रिपुरसुन्दर्यर्चनक्रम:, ३८, त्रिस्थलीसेतु:, ३९. दक्षिणाचारतन्त्रराजटीका, ४०. दक्षिणाचारतन्त्रटीका, ४१. दक्षिणाचारदीपिका, ४२. दक्षिणामूर्तिकल्प:, ४३. दक्षिणामूर्तिकौस्तुभ:, ४४. दक्षिणामूर्तिचन्द्रिका, ४५. दक्षिणामूर्तिदीपिका, ४६. दक्षिणामूर्तिशेखरटीका, ४७. दुर्जनमुखचपेटिका[२], ४८. नामपारायणप्रकार:,

---

१. सारस्वतीसुषमायां १३ वर्षे १-४ अङ्केषु मुद्रिता।

२. फ्रेंचभाषायामनूदितं बर्नफमहोदयेन, Preface, Le Bhāgavata Purāṇa P.LXXXV.

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

४९. पक्षप्रदोषार्चनचन्द्रिका, ५०. पार्थिवार्चनदीपिका, ५१. पुरश्चरणदीपिका[१], ५२. पूजाक्रमः, ५३. प्रपञ्चसारटीका, ५४. प्रायश्चित्तव्यस्थासारसंग्रहः, ५५. बटुकभैरवार्चनदीपिका बटुकार्चनदीपिका वा, ५६. ब्रह्माद्वैतप्रकाशिका, ५७. मन्त्रचन्द्रिका, ५८. मन्त्रमहोदधिटीका, ५९. मन्त्रराजसमुच्चयः, ६०. मन्त्रसारसमुच्चयः, ६१. मन्त्रसारसमुच्चयटीका, ६२. मन्त्रसिद्धान्तमञ्जरी, ६३. मन्त्रोद्धारदीपिका, ६४. महिम्नस्तोत्रटीका, ६५. यन्त्रचन्द्रिका, ६६. योगसिद्धान्तमञ्जरी, ६७. रहस्यत्रयव्याख्या, ६८. रामपूजातरङ्गिणी, ६९. ललितातिलकं सटीकम्, ललितार्चनकौमुदी, ७०. ललितासहस्रनामटीका, ७१. वामाचारमतखण्डनम्, ७२. विप्रानन्दतरङ्गिणी[२], ७३. विरजादीक्षा, ७४. वैदिकतान्त्रिकाधिकारिनिर्णयः, ७५. शक्तिपूजातरङ्गिणी, ७६. शरभतन्त्रटीका शरभेश्वरतन्त्रव्याख्या वा, ७७. शाक्तानन्दतरङ्गिणी, ७८. शाम्भवाचारकौमुदी, ७९. शारदातिलकटीका, ८०. शास्त्रव्यवस्था, ८१. शिवपूजातरङ्गिणी, ८२. शिवभक्तिरसायनम्, ८३. शिवभक्तिसुधार्णवः, ८४. शिवमुक्तिप्रबोधिनी, ८५. शिवसिद्धान्तमञ्जरी, ८६. शिवाद्वैतप्रकाशिका, ८७. शिवार्चापद्धतिः, ८८. शिवाष्टाक्षरपद्धतिः, ८९. शैवसिद्धान्तमञ्जरी, ९०. शैवसिद्धान्तमण्डनम्, ९१. श्यामाभक्तिसुधार्णवः, ९२. श्राद्धनिर्णयदीपिका, ९३. श्रीविद्यान्यासदीपिका, ९४. श्रीविद्यामन्त्रदीपिका, ९५. श्रुत्युक्ताचारकौमुदी, ९६. षोडशावरणम्, ९७. संक्षेपाह्निकचन्द्रिका इत्यादयः।

अस्य लघुतमग्रन्थस्य सम्पादनं सरस्वतीभवनस्थायाः ८५५९७ संख्यकाया मातृकाया आधारेण कृतम्। एषा च मातृका कर्गजाधारा। अस्यां मातृकायां १-३ पत्राणि सन्ति। अस्या आकारः ८.७×२.९ परिमितः। प्रतिपृष्ठं १२ पङ्क्तयः, प्रतिपङ्क्तिः ४४ अक्षराणि सन्ति। लिपिकालस्तत्र न दृश्यते।

विद्वज्जनानुचरः

वाराणस्याम्
वैशाखपूर्णिमायाम्,
२०६३ तमे वैक्रमाब्दे

शीतलाप्रसाद उपाध्यायः
उपाचार्यः, सांख्ययोगतन्त्रागमविभागस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये

---

१. प्रकाशितोऽयं ग्रन्थः वाराणसीतः, १८७३ ई.।

२. प्रकाशितोऽयं ग्रन्थः सरस्वतीभवन-स्टडीज-ग्रन्थमालायाम्, सप्तमभागः, पृ. १९०-९१।

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

श्रीकाशीनाथभट्टविरचित:

वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णय:

***

श्री गं [गणपतये] नम:।
श्रीदक्षिणामूर्तिगुरुभ्यो नम:।

अथ वैदिकतान्त्रिकादीनामधिकारनिर्णय:—शुद्धवैदिक:, तान्त्रिकवैदिक:, शुद्धतान्त्रिक:, वैदिकतान्त्रिक:।

एते चत्वार आत्मज्ञा स्वस्वकर्मानुसारत:।
मार्गाधिकारिण: प्रोक्ता: शिवेन परमात्मना।।
तन्त्रगन्धं न सहते य: सोऽयं शुद्धवैदिक:।
स तन्त्रांशश्रुतिप्रीत: प्रोक्तस्तान्त्रिकवैदिक:।।
वेदगन्धं न सहते य: सोऽयं शुद्धतान्त्रिक:।
स वेदाङ्गागम: प्रोक्तो योऽसौ वैदिकतान्त्रिक:।।
वेदे वेदानुकूले चा(च) अधिकारी तु वैदिक:।
तन्त्रोपसर्जने शास्त्रेऽधिकृत्तान्त्रिकवैदिक:।।
वेदगन्धासहे तन्त्रेऽधिकारी शुद्धतान्त्रिक:।
वेदोपसर्जने तन्त्रेऽधिकृद्वैदिकतान्त्रिक:।।

श्रीमद्विद्यारण्यचरणास्तु—

ससूतसंहितं यत्तु भागधेयं पराशरम्।
शुद्धवैदिकमित्युक्तं विद्वद्भि: शुद्धवैदिकै:।।
शिवराघवसंवादवायवीयादिकं बुधै:।
वेदागमविभागज्ञै: प्रोक्तं तान्त्रिकवैदिकम्।।
वेदगन्धासहं तन्त्रं सोऽयं पाशुपतादिकम्।
शुद्धतन्त्रमिति प्रोक्तं वेदतन्त्रार्थकोविदै:।।

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

पाञ्चरात्रं भागवतं शैवशि(सि)द्धान्तसंज्ञितम्।
सर्वमेतन्महाप्राज्ञै: प्रोक्तं वैदिकतान्त्रिकम्॥
पाणिनीयं जैमिनीयं शास्त्रं वैयासिकं तथा।
भाष्यं यद्भगवत्पादै: प्रोक्तं तच्छुद्धवैदिकम्॥
अक्षपादीयकाणादकापिलानि तथैव च।
पातञ्जलं च तत्सर्वं प्रोक्तं तान्त्रिकवैदिकम्॥
शारदातिलकं तद्वन्मन्त्रदै(दे)वप्रकाशिका।
प्रपञ्चसारं चाशेषं प्रोक्तं वैदिकतान्त्रिकम्॥

श्री[मद्]भागवते—

वैदिकस्तान्त्रिको मिश्र इति मे त्रिविधो मख:।

एतद्व्यवस्था पाद्मे—

वैदिको मिश्रितो वापि विप्रादीनां विधीयते।
तान्त्रिको विप्रभक्तस्य शूद्रस्यापि प्रकीर्तित:॥

इति सङ्ग्रहे।

शैवं पाशुपतं सोमं नाकुलं च चतुर्विधम्।
तन्त्रभेद: समाख्यात: सङ्करं न समाचरेत्॥
एकेन दीक्षितोऽन्येन न कुर्यात् स्थापनक्रिया।
स्थापनं चान्यतन्त्रेण तन्त्रसङ्कर उच्यते॥
तन्त्रसङ्करदोषेण राजा राष्ट्रं विनश्यति।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न कुर्यात् तन्त्रसङ्करम्॥

यत्तु वामका:—'मम श्रीगुरुसम्प्रदाय एव मुख्य:' इति जल्पन्ति, ततुच्छम्।

श्रीपुरुषार्थप्रबोधे—

सम्प्रदाय: प्रमाणं चेद्द्रुत्याद्यै: स विरुध्यते।
यदितरसम्प्रदायाय दूरे दूरे नमो नम:॥
पूर्वाचार: प्रमाणं चेत्तत्तथा नेति को वदेत्।
ऋषय: खलु न: पूर्वास्ते सर्वे शुद्धवैदिका:॥
रुद्राक्षमालाभरणास्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तका:।
शिवलिङ्गार्चनपरा: शिवशब्दजपे रता:॥

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति कृष्णवचो बलात्।
शिष्टाचार: प्रमाणं चेदस्तु चेच्छ्रुतिसम्मत:।।
ब्राह्मण: क्षत्रियोऽन्यो वा नि:शङ्क: परिवर्जयेत्।
शिवाराधनबुद्ध्यैव श्रुत्युक्तं नित्यमाचरेत्।।
वेदानुसारि शास्त्रोक्तं निषिद्धं न कदाचन।
दुर्वाससो मुने: शापात् कुपिता च महात्मन:।।
कण्वशापाद् भृगो: शापाद् उपमन्योश्च शापत:।
दधीचस्य मुने: शापाद् गौतमस्य च शापत:।।
विप्राणां दाक्षिणात्यानां पापोपहतचेतसाम्।
शिवे भस्मनि रुद्राक्षे किञ्चिच्छ्रद्धा न विद्यते।।
अवैदिके तु श्रद्धा स्याच्छापदग्धस्य पापिन:।।

इत्यादित्यपुराणादौ। कौर्मे—

पुराणादौ तु तन्त्रांशास्तन्त्राणि तु शिवाज्ञया।
वेदाप्त्युपायबुद्ध्यैव गृह्णीयात्तान्त्रिको मुदा।।
वेदनिष्ठोऽपि तन्त्राणि तान्त्रिकांश्च न दूषयेत्।।

श्रीदक्षिणामूर्ति:—

'त्यक्त्वा वेदविरुद्धानि वेदमेकं समाश्रयेत्'।। इति।

पुरुषार्थप्रबोधे—

क्वचित्तन्त्रानुरोधेन धर्मं पौराणिका अपि।
वदन्ति तादृशोंऽशस्तु ग्राह्यस्तन्त्रावलम्बिना।।
पुराणे धर्मशास्त्रे वा योंऽश: श्रुत्या विरुध्यते।
स तन्त्रार्थस्तु विज्ञेय: समासेन मनीषिभि:।।

ब्रह्माण्डपुराणे हयग्रीव:—

'दक्षिणाचारतन्त्रोक्तं कर्म तच्छुद्धवैदिकम्'।। इति।

स्कान्दे—

'तर्कसिद्धोऽतिदु:खोऽर्थ: प्रत्यवायस्य कारणम्।
बहव: केवलं तर्कमाश्रित्य च विना श्रुतिम्।।
रौरवादिषु सन्तप्ता अभवन् वेदवित्तमा:'।।

इत्यादि।

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

विना वेदेन जन्तूनां मुक्तिमार्गान्तरेण चेत्।
तमसापि विनाऽऽलोकं ते पश्यन्ति घटादिकम्।।
तस्माद्वेदोदितो ह्यर्थ: सत्य: सत्यं मयोदितम्।।

तत्रैव—

अत: सर्वं परित्यज्य वेदमेकं समाश्रयेत्।।

शिव:—

यथा भाता स्वपुत्रस्य सत्यमेवाभिभाषते।
तथा सर्वजनस्यापि सत्यं वदति हि श्रुति:।।
श्रीमते ढुण्ढिराजाय वक्त्रतुण्डाय वै नम:।
महाविद्याप्रदात्रे च दु:खसंसारहारिणे।।
श्रीशिवादीन् गुरून् नत्वा निगमागमबोधकान्।
आचार्यान् वैदिकान् भक्त्या सर्वार्थसाधकं परम्।।
श्रीविद्योपासनं वक्ष्ये पुराणोक्तं च वैदिकम्।
उपासनस्वरूपं तु मुख्यं तु प्रोच्यतेऽधुना।।
गुरुशिष्येशचिच्छक्तिविद्यातादात्म्यलक्षणम्।
उपनिषत्सु सर्वासु ज्ञानोपास्तिपरासु च।।
महावाक्यानि यानि स्युर्निगमेष्वागमेषु च।
श्रीविद्याख्या महाविद्या तैर्वाक्यै: प्रतिपाद्यते।।
तस्मादियं गोप्यतमा पराविद्येति गीयते।
तत्रानेकविधा मार्गा वैदिकास्तान्त्रिकास्तथा।।
ते सर्वे विविधाचारा विरुद्धा: स्यु: परस्परम्।
एकेन कर्त्तुं नो शक्या भिन्नास्तत्राधिकारिण:।।
वेदोक्ता: स्मृतिभिश्चोक्ता: पुराणोक्तास्त्वनेकधा।
इतिहासप्रणीताश्च निगमागमचोदिता:।।
नानाविधाश्च तन्त्रोक्ता अन्तर्बाह्यार्चने रता:[१]।
तत्र तत्र रता ये स्युस्तत्तदाचारवर्तिन:।।

---

१. 'अन्तर्बाह्यक्रियारता:' इति पाठान्तरम्।

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

[१]स्वस्वमार्गरता ये तु स्वाभीष्टं फलभागिनः।
[२]एकोऽत्र शुद्धश्रौतोक्तः शुद्धतन्त्रोक्त एव च॥
स तन्त्रवैदिकश्चान्यस्तथा वैदिकतान्त्रिकः॥

तत्राऽऽद्यो द्विविधः—

तत्रैवं शुद्धश्रौतस्तु तन्त्रसम्बन्धवर्जितः।
अथर्वणोक्तः श्रौतस्तु तन्त्रनिदानलक्षणः॥
द्वितीयः शुद्धतन्त्रोक्तः श्रौतसम्बन्धवर्जितः।
तन्त्रविशिष्टश्रौतोक्तः सोऽथर्वश्रुतिसम्मतः॥
तथा वैदिकतन्त्रोक्तो ब्रह्मादियामलेरितः॥

एवम्—

वैदिकागमशास्त्रोक्ताः ह्यवैदिकागमेरिताः।
एवं स्मृतिपुराणादौ [३]तन्त्रोक्ताः स्युरनेकधा॥
तत्तन्मार्गरतास्तत्तदाचारास्तत्फलान्विताः।
अन्यमार्गरता ह्यन्यदाचाराः क्लेशभागिनः॥
तस्माद्यथोक्तमार्गस्थो यथोक्तं फलमश्नुते।
एवं विचार्य कर्तव्या ह्युपास्तिरन्यथा वृथा।
किञ्च ब्राह्मण्यहानिः स्याद्विरुद्धाचारतः स्फुटम्॥

मेरुतन्त्रे—

वामागमो मदुक्तोऽयं सर्वशूद्रपरः प्रिये।
ब्राह्मणो मदिरादानाद् ब्राह्मण्येन वियुज्यते॥
न कर्तव्यं न कर्तव्यं न कर्तव्यं कदाचन।
इदं तु साहसं देवि न कर्तव्यं कदाचन॥

इति। अथास्मन्मातामहानन्तभट्टचरणास्तु—

श्रौतमार्गस्तन्त्रमार्गो मार्गद्वयमुदाहृतम्।
अन्तर्यागो बहिर्याग इति भेदस्तयोः पुनः॥

---

१. 'स्वस्वाचाररता' इति पाठान्तरम्; २. 'तत्रापि' इति पाठान्तरम्।
३. 'तथोक्ताः' इति पाठान्तरम्।

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

भावनाध्यानरूपस्तु सैवान्तर्याग उच्यते।
बहिर्यागः क्रियारूपो बालोपचारलक्षणः।।

अथ श्रीमच्छङ्कराचार्यश्रीपादाः—

ये कुर्वन्त्यन्तरार्चैव दहराकाशजेऽथवा।
सहस्रारादिके देव्याः समयाचारवैदिकाः।।
दहराकाशजं नाम हार्दाकाशावकाशजे।
श्रीचक्रे देवतां ध्यात्वा मानसैरुपचारतः।।
यजन्त्यथैक्यभावेन यद्वा वाक्यार्थ[1]भावितैः।
समयाचारिणां साऽर्चा वैदिकी ह्यन्तरार्चना।।
वैदिक्यां ह्यन्तरार्चायां बाह्यार्चाङ्गं सुरादिकम्।
नैवास्ति दूरतोऽपास्तं तत्कौलाचारिणां ध्रुवम्।।
नवयोन्यात्मकं चक्रं श्रीचक्रं [2]लेखने स्फुटम्।
अधस्तनं चतुर्योनिरूपं तत्तु शिवात्मकम्।।
शक्त्यात्मकं पञ्चयोनिरूपं तदुपरि स्थितम्।
बिन्दुस्थानं सुधासिन्धुस्तन्मध्ये चतुरस्रके।।

अथाऽथर्वश्रुतिः—"श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरीं यो वेत्ति स ब्रह्म भवति स ब्रह्म भवति" इत्याह भगवान् हयग्रीवः।

अर्णवे—

यतिर्वा भूपतिर्वापि नान्योऽस्ति [3]मम पूजकः।
यतीनामान्तरं प्रोक्तमितरेषां तथोभयम्।। इति।।

।।इति श्रीमद्भडोपनामक-दक्षिणाचारमतप्रवर्तक-काशीनाथेन विरचितो वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णयः सम्पूर्णः।।

श्रीललिताम्बार्पणमस्तु।। श्रीदक्षिणामूर्तिगुरुभ्यो नमः।।

●

---

१. 'रूपिणीम्' इति पाठान्तरम्; २. 'प्रोच्यते बुधैः' इति पाठान्तरम्।
३. 'त्रिपुरार्चकः' इति पाठान्तरम्।

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

परिशिष्टम्- १

वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णये

उद्धृतानां ग्रन्थ-ग्रन्थकर्तॄणां मत-मतान्तराणां च नामानि

अक्षपादीय: २
अथर्वण: ५
अथर्वश्रुति: ५,६
अनन्तभट्ट: ५
अर्णव: ६
अवैदिकागम: ५
आगम: ४
आदित्यपुराणम् ३
इतिहास: ४
उपनिषत् ४
उपमन्यु: ३
कण्व: ३
काणाद: २
कापिल: २
काशीनाथ: ६
कृष्ण: ३
कौर्म: ३
कौलाचारिण: ६
गौतम: ३
जैमिनीय: २
तान्त्रिक: ५
तान्त्रिकवैदिक: १,२
दक्षिणामूर्ति: ३
दधीच: ३
दाक्षिणात्य: ३
दुर्वासस् ३
धर्मशास्त्रम् ३
नाकुल: २
निगम: ४
निगमागम: ४
पराशर: १
पाञ्चरात्रम् २
पाणिनीय: २
पातञ्जलम् २
पाद्म: २
पाशुपत: २
पुराणम् ३,४
पुरुषार्थप्रबोध: २-३
पौराणिक: ३
ब्रह्माण्डपुराणम् ३
ब्रह्मादियामलम् ५
भगवत्पाद: २
(द्रष्टव्य:—शङ्कराचार्य:)
भागवतम् २

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

भृगु:	३
मेरुतन्त्रम्	५
वामका:	२
वायवीय:	१
विद्यारण्य:	१
वेद:	१,४
वेदाङ्गागम:	१
वैदिक:	१,४-५
वैदिकतन्त्रम्	५
वैदिकतान्त्रिक:	१-२,४
वैदिकतान्त्रिकाधिकारनिर्णय:	१,६
वैदिकागम:	५
वैयासिक:	२
शङ्कराचार्य:	६
शिव:	४
शुद्धतन्त्रम्	१,५
शुद्धतान्त्रिक:	१
शुद्धवैदिक:	१-४
शुद्धश्रौत:	५
शैव:	२
शैवसिद्धान्त:	२
श्रीमद्भागवतम्	२
श्रुति:	३-४
समयाचारवैदिक:	६
सूतसंहिता	१
सोम:	२
स्कान्द:	४
स्मृति:	४
हयग्रीव:	३,६

●

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

परिशिष्टम्- २

श्लोकार्द्धानुक्रमणी

अक्षपादीयकाणाद.	२	तत्तन्मार्गरतास्तत्त.	५
अत: सर्वं परित्यज्य	४	तत्र तत्र रता ये स्यु:	५
अथर्वणोक्त: श्रौतस्तु	५	तत्रानेकविधा मार्गा	४
अधस्तनं चतुर्योनिरूपं	६	तत्रैवं शुद्धश्रौतस्तु	५
अन्तर्यागो बहिर्याग:	६	तथा वैदिकतन्त्रोक्तो	५
अन्यमार्गरता ह्यन्यदा.	५	तथा सर्वजनस्यापि	४
अवैदिके तु श्रद्धा स्यात्	३	तन्त्रगन्धं न सहते य:	१
आचार्यान् वैदिकान्	४	तन्त्रभेद: समाख्यात:	२
इतिहासप्रणीताश्च	४	तन्त्रविशिष्टश्रौतोक्त:	५
इदं तु साहसं देवि	५	तन्त्रसङ्करदोषेण	२
उपनिषत्सु सर्वासु	४	तन्त्रोपसर्जने शास्त्रे	१
उपासनस्वरूपं तु	४	तमसापि विनाऽऽलोकं	४
ऋषय: खलु न: पूर्वा.	२	तर्कसिद्धोऽतिदु:खोऽर्थ:	४
एकेन कर्त्तुं नो शक्या	४	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन	२
एकेन दीक्षितोऽन्येन	२	तस्मादियं गोप्यतमा	४
एकोऽत्र शुद्धश्रौतोक्त:	५	तस्माद्यथोक्तमार्गस्थो	५
एते चत्वार आत्मज्ञा	१	तस्माद्वेदोदितो ह्यर्थ:	४
एवं विचार्य कर्तव्या	५	तान्त्रिको विप्रभक्तस्य	२
एवं स्मृतिपुराणादौ	५	ते सर्वे विविधाचारा	४
कण्वशापाद् भृगो: शापाद्	३	त्यक्त्वा वेदविरुद्धानि	३
किञ्च ब्राह्मण्यहानि: स्याद्	५	दक्षिणाचारतन्त्रोक्तं	३
क्वचिन्तन्त्रानुरोधेन	३	दधीचस्य मुने: शापाद्	३
गुरुशिष्येशचिच्छक्ति.	४	दहराकाशजं नाम	६

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

दुर्वाससो मुने: शापात्	३
द्वितीय: शुद्धतन्त्रोक्त:	५
न कर्तव्यं न कर्तव्यं	५
नवयोन्यात्मकं चक्रं	६
नानाविधाश्च तन्त्रोक्ता	५
नैवास्ति दूरतोऽपास्तं	६
पाञ्चरात्रं भागवतं	२
पाणिनीयं जैमिनीयं	२
पातञ्जलं च तत्सर्वं	२
पुराणादौ तु तन्त्रांशा.	३
पुराणे धर्मशास्त्रे वा	३
पूर्वाचार: प्रमाणं चेत्	२
प्रपञ्चसारं चाशेषं	२
बहव: केवलं तर्क.	४
बहिर्याग: क्रियारूपो	६
बिन्दुस्थानं सुधासिन्धु.	६
ब्राह्मण: क्षत्रियोऽन्यो	३
ब्राह्मणो मदिरादानाद्	५
भावनाध्यानरूपस्तु	६
भाष्यं यद्भगवत्पादै:	२
महावाक्यानि यानि स्यु:	४
महाविद्याप्रदात्रे च	४
मार्गाधिकारिण: प्रोक्ता:	१
यजन्त्यथैक्यभावेन	६
यतिर्वा भूपतिर्वापि	६
यतीनामान्तरं प्रोक्तम्	६
यथा माता स्वपुत्रस्य	४
यदितरसम्प्रदायाय	२
यद्यदाचरति श्रेष्ठ:	३
ये कुर्वन्त्यन्तरार्चैव	६
रुद्राक्षमालाभरणा.	३
रौरवादिषु सन्तप्ता	४
वदन्ति तादृशोंऽशस्तु	३
वामागमो मदुक्तोऽयं	५
विना वेदेन जन्तूनां	४
विप्राणां दाक्षिणात्यानां	३
वेदगन्धं न सहते य:	१
वेदगन्धासहं तन्त्रं	१
वेदगन्धासहे तन्त्रे	१
वेदनिष्ठोऽपि तन्त्राणि	३
वेदागमविभागज्ञै:	१
वेदानुसारि शास्त्रोक्तं	३
वेदाप्त्युपायबुद्ध्यैव	३
वेदे वेदानुकूले च	१
वेदोक्ता: स्मृतिभिश्चोक्ता:	४
वेदोपसर्जने तन्त्रे	१
वैदिकस्तान्त्रिको मिश्र	२
वैदिकागमशास्त्रोक्ता:	५
वैदिको मिश्रितो वापि	२
वैदिक्यां ह्यन्तरार्चायां	६
शक्त्यात्मकं पञ्चयोनि.	६
शारदातिलकं तद्वन्	२
शिवराघवसंवाद.	१
शिवलिङ्गार्चनपरा:	३
शिवाराधनबुद्ध्यैव	३
शिवे भस्मनि रुद्राक्षे	३

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

शिष्टाचारः प्रमाणं चेद् ३
शुद्धतन्त्रमिति प्रोक्तं १
शुद्धवैदिकमित्युक्तं १
शैवं पाशुपतं सोमं २
श्रीचक्रे देवतां ध्यात्वा ६
श्रीमते ढुण्डिराजाय ४
श्रीविद्याख्या महाविद्या ४
श्रीविद्योपासनं वक्ष्ये ४
श्रीशिवादीन् गुरून् नत्वा ४
श्रौतमार्गस्तन्त्रमार्गो ६
स तन्त्रवैदिकश्चान्य. ५
स तन्त्रांशश्रुतिप्रीतः १
स तन्त्रार्थस्तु विज्ञेयः ३
समयाचारिणां साऽर्चा ६
सम्प्रदायः प्रमाणं चेद् २
सर्वमेतन्महाप्राज्ञैः २
स वेदाङ्गागमः प्रोक्तो १
ससूतसंहितं यत्तु १
सहस्रारादिके देव्याः ६
स्थापनं चान्यतन्त्रेण २
स्वस्वमार्गरता ये तु ५

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

सारस्वती सुषमा

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयानुसन्धानपत्रिका

१. एषा देशे विदेशे च लब्धप्रसरा त्रैमासिकी संस्कृतपत्रिका।

२. अस्याः प्रकाशनं प्रतिवर्षं ज्येष्ठ-भाद्रपद-मार्गशीर्ष-फाल्गुनपूर्णिमासु भवति।

३. अस्याः प्रधानमुद्देश्यं संस्कृतज्ञेषु स्वोपज्ञानुसन्धानप्रवृत्तेः समालोचना-प्रवृत्तेश्चोद्बोधनं प्रोत्साहनं चास्ति।

४. अस्यां सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्थानामन्येषां च विदुषां स्वोपज्ञ-विचारपूर्णा अनुसन्धानप्रधाना निबन्धाः प्रकाश्यन्ते।

५. प्रकाशितनिबन्धस्य प्रतिमुद्रणानां पञ्चविंशतिः, पत्रिकायाश्च सोऽङ्को दीयते, यस्मिंस्तदीयो निबन्धः प्रकाशितो भवति।

६. अस्यां पत्रिकायां विशिष्टानां हिन्दीसंस्कृताङ्ग्लग्रन्थानां समालोचनाः प्रकाश्यन्ते। तदर्थं ग्रन्थकृद्भिर्ग्रन्थस्य द्वे प्रतिकृती प्रेषयितव्ये।

७. **''वित्त अधिकारी, सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालय, वाराणसी-२२१००२** (उ.प्र.)'' इति सङ्केतेन ('बैङ्कड्राफ्ट' अथवा 'पोस्टल-आर्डर' इत्येतेनैव) मूल्यं प्रेषणीयम्।

८. पत्रिकासम्बन्धी सर्वविधः पत्रव्यवहारः **''सम्पादक, सारस्वती सुषमा, सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालय, वाराणसी-२२१००२** (उ.प्र.)'' इति सङ्केतेन विधेयः।

●

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)

Digitization by Hindu-Heritage-Foundation of America. HHFA(USA)

डॉ. शीतला प्रसाद उपाध्याय (Dr. Shitla Prasad Upadhyaya)